

K půjčování zvukových a zvukově obrazových dokumentů ve vybraných evropských knihovnách¹⁾

Mezinárodní úmluvy, legislativa EU i legislativa jednotlivých zemí umožňuje knihovnám půjčování všech typů dokumentů

Knihovny tvoří přirozenou informační infrastrukturu pro oblast vzdělávání, výzkumu, chrání a zpřístupňují kulturní hodnoty. V rámci svých knihovnických a informačních služeb zpřístupňují uživatelům dokumenty v klasické i elektronické podobě a vytvářejí tak podmínky pro rovný přístup k informacím. Jde o dokumenty, které mají v převážné míře charakter autorských děl, a tudíž spadají do právní regulace autorského práva. Na činnost knihoven se vztahuje autorské právo nejen v podobě národní autorské legislativy, ale i mezinárodních právních smluvních aktů, např. revidované Bernské úmluvy, smlouvy Světové organizace duševního vlastnictví, též i legislativy Evropské unie, viz některé direktivy : autorská ochrana databází, počítačových programů, směrnice 2001 /29 EC z 22. května 2001 EU o některých aspektech harmonizace autorského práva a práv příbuzných v informační společnosti a zejména směrnice č. 92/100 EEC Rady z 19. listopadu 1992, o právu na pronájem a půjčování a o určitých právech souvisejících s autorským právem v oblasti duševního vlastnictví.

Směrnice č. 92/100 EEC poskytuje právní volnost v rozhodnutí členských států poskytnout výjimky z autorského práva při vypůjčování a pronájmu autorských děl, viz čl. 5:

Článek 5 - Výjimky z výhradního veřejného výpůjčního práva

- (1) Členské státy mohou stanovit s ohledem na veřejné půjčování výjimky z výhradního výpůjčního práva podle článku 1, pokud odměnu za takovou výpůjčku obdrží alespoň autor. O výši této odměny mohou členské státy rozhodovat podle svých vlastních kulturně-politických záměrů.**
- (2) Nebudou-li členské státy aplikovat ustanovení výhradního výpůjčního práva ve smyslu článku 1 na zvukové záznamy, filmy a počítačové programy, zavedou poskytování odměn alespoň autorům.**
- (3) Členské státy mohou určitě typy institucí zbavit povinnosti odměny ve smyslu odstavců 1 a 2 platit.**

Současná praxe evropských knihoven jasně dokládá, že všechny země ve své legislativě uplatňují výjimky v užívání autorských děl pro činnost knihoven, archivů a pro celou oblast vzdělávání a výzkumu. Výjimky se týkají půjčování a kopírování nejen klasických knih a časopisů, ale i zvukových dokumentů (např. CD) a zvukově obrazových dokumentů a dalších nových médií. Tato praxe je motivována úsilím o vytvoření rovných podmínek k naplnění základních lidských práv na svobodný přístup k informacím a ke vzdělávání.

Ve všech níže citovaných zemích se zvukové i zvukově obrazové dokumenty půjčují mimo objekty knihoven (absenční půjčování). Rozdíly jsou pouze v tom, že některé země důsledně uplatňují princip bezplatného půjčování, zatímco v jiných zemích je půjčování spojeno s výběrem drobných manipulačních poplatků. Pokud některé státy poskytují autorům, případně výrobcům kompenzaci za využívání autorských děl, platí tyto poplatky stát.

Belgie

Belgie má charakter federálního státu tvořeného dvěma oblastmi, Flandry a Valonskem.

Knihovny a jejich funkci upravuje knihovnický zákon z roku 1978, který má platnost na území obou států. Situace knihoven ve Flandrech: 321 veřejných knihoven, většinou jde o knihovny městské a místní. Většina ústředních knihoven je lokalizována do Bruselu.

Ve fondech těchto knihoven je kromě klasických knihovních dokumentů – knih, časopisů aj. – též značné množství nosičů zvuku, videokazet aj. materiálů: 1 099 487 ks CD, 15 976 CD-ROM, 4932 audiovizuálních materiálů, 89 035 ostatních – disket, magnetofonových kazet, grafiky, her aj.

Knihovny umožňují nejen prezenční, ale i absenční výpůjčky nosičů zvuku a videokazet. Např. v roce 1997, jak vyplývá ze statistiky veřejných knihoven ve Flandrech, bylo čtenářům (registrováno jich bylo 1,5 milionu) půjčeno 4 600 000 ks CD, 200 000 audiokazet (46 mil. knih – poznámka k doplnění). Každý čtenář si průměrně zapůjčil 28 knih a 3 CD nebo jiný např. audiovizuální materiál (viz statistický údaj z roku 1997). Ve srovnání s rokem 1996 se v roce 1997 zvýšil počet výpůjček u tištěných materiálů o 1 mil. svazků, u audiovizuálních o 200 000 ks. Jde o zcela zřetelný trend postupného zvyšování výpůjček nosičů zvuku a videokazet ve veřejných knihovnách ve Flandrech.

Podmínkou pro půjčování z fondů knihoven včetně nosičů zvuku je registrace čtenáře v knihovně (poplatek za registraci 1 čtenáře = 170 belg. franků). Výpůjčky CD, CD-ROM a videokazet jsou placené. Knihovny ve Flandrech získaly na výpůjčních poplatcích 75 080 690 belg. franků.

Rakousko

Půjčování materiálů z fondů rakouských knihoven je blíže specifikováno v národním autorském právu, v novém znění autorského zákona (Urheberrechtsgesetz – Novelle 1993: Bibliothekstantieme). Zákon stanovuje povinnost poskytnutí „přirozené – odpovídající náhrady“ za užití autorského díla v knihovnách. Za jednu výpůjčku je stanovena tato částka ve výši 1,9 öS. Platbu zajišťuje BVÖ (Sdružení rakouských veřejných knihoven), které dostává od ministerstva pro vědu, vzdělávání a umění 1,6 mil. šilinků, a jednotlivé spolkové země přispívají sumou v celkové výši 6,4 mil. šilinků ročně. Rakouský autorský zákon věnuje pozornost zvukovým a audiovizuálním materiálům, např. § 16 UrhG. Rakouské knihovny se při výpůjčních službách řídí i svými vnitřními předpisy. Umožňují uživatelům výpůjčky ze svých fondů, případně i formou meziknihovních výpůjčních služeb.

Dánsko

Dánské veřejné knihovny jsou uživatelům přístupné bez poplatků. Všechny základní služby poskytované veřejnosti, včetně internetu, jsou bezplatné. Platí se však nadstandardní služby včetně dodávání dokumentů. Klíčovým bodem k plnění této funkce knihoven je znění nového knihovnického zákona z května roku 2000, které staví na stejnou úroveň materiály z knihovních fondů v tištěné i elektronické podobě. Hlavním úkolem veřejných knihoven je realizace informačních, vzdělávacích a kulturních aktivit prostřednictvím umožnění přístupu a využití knih, periodik, zvukových nahrávek knižních titulů a ostatních relevantních médií

(nosiče zvuku, hudby) a elektronických informačních zdrojů, včetně internetu a multimédií.

Dánský stát hradí každoročně náhrady za užívání autorských děl v knihovnách autorským organizacím a ty jsou rozdělovány podle principu nároku odpovědných osob na náhradu. Samotné knihovny neplatí žádné poplatky.

Dánské veřejné knihovny umožňují uživatelům absenční výpůjčky jak tištěných materiálů, tak i např. CD, CD-ROM, videokazet aj. Pro dospělé jsou stanoveny na jednotlivé materiály výpůjční doby – např. 4 týdny pro CD, a je také omezen počet knihovních jednotek pro jednu výpůjčku: např. Veřejná knihovna Skilborg stanovuje ve svém výpůjčním řádu 12 knih nebo 8 CD. Oddělení pro děti a mládež umožňuje uživatelům absenční výpůjčky kazet, audiokazet, magnet. pásek a CD, ale i různých počítačových her.

O využití nosičů zvuku, videokazet a multimédií v rámci výpůjčních aktivit dánských knihoven²⁾ svědčí i statistika výpůjček za rok 2000. Z celkového počtu 72,5 mil. výpůjček připadá 1 mil. na multimédia a hudební nahrávky, 8,9 mil. na nahrávky mluveného slova, na Talking books 2,3 mil. a na ostatní 8,8 mil. výpůjček.

Finsko

Finský autorský zákon se zabývá knihovnami a archivy a umožňuje jim výjimky dalšího šíření autorských děl.

Knihovny mají možnost půjčovat nosiče zvuku uživatelům. Jsou zahrnuty do příslušné klauzule znění autorského zákona a výpůjčky těchto děl nejsou vázány na svolení autora. V ostatních případech, např. audiovizuálních materiálů aj., dostávají finské knihovny od autorů exkluzivní práva využívat jejich díla, též formou půjčování. Výpůjčky nejsou ničím omezeny – např. časovým úsekem, který uplyne od zveřejnění, vydání díla.

Finské knihovny umožňují výpůjčky nosičů zvuku, videokazet uživatelům domů. Podmínkou pro poskytování absenčních výpůjček je registrace čtenáře v knihovně, vystavení čtenářského průkazu, dodržení stanovené výpůjční lhůty a zaplacení finančního poplatku. Univerzitní knihovny většinou tuto platbu svým uživatelům – studentům – promíjejí.

Většina finských knihoven má ve svém fondu moderní materiály v podobě CD-ROM, CD, videokazet, multimédií. Jde o větší část z 432 knihoven (právní subjektivita) a 463 poboček a 199 mobilních knihoven, které mají významnou pozici ve finském knihovnictví. Celkové množství výpůjček z fondů veřejných knihoven představovalo v roce 2000 103,4 milionů jednotek (včetně moderních médií: CD-ROM, CD, videokazet aj.). Výpůjčky těchto materiálů jsou povoleny. Náhrady za užívání těchto materiálů ve veřejných knihovnách upravuje Lending Right systém. Půjčování nosičů zvuku a videokazet není omezeno žádnou lhůtou, která uplyne od vydání těchto médií.

Norsko

Výpůjční aktivity norských knihoven se též neomezují pouze na tištěné dokumenty z jejich fondů, ale součástí výpůjček jsou i moderní mediální materiály CD, videokazety, DVD, CD-ROM aj. V roce 1997 celkový počet výpůjček v norských 435 knihovnách dosáhl čísla 21,6 milionů. Z toho 40 % tvořily CD-ROM aj. materiály tohoto typu. Výpůjčky jsou realizovány na základě jednoduchých předpisů: registrace čtenáře (uživatele), dodržení výpůjční lhůty a uhrazení poplatku podle typu a množství vypůjčených materiálů, které je též početně regulováno.

Zvláště ve Skandinávii je součástí výpůjční funkce knihoven i vzdělávací aktivita, která se opírá o seznamování uživatelů s využíváním moderních technologií a médií a také o praktické proškolení v těchto funkcích.

Švédsko

Autorský zákon ve Švédsku (novelizovaný v roce 1996) věnuje veřejným knihovnám značnou pozornost a právně upravuje využívání autorských děl v těchto neziskových institucích.

Švédské veřejné knihovny dle statistiky z roku 2000 vypůjčily 79,4–79,9 milionů jednotek ze svých fondů (9 jednotek na jednoho občana). Jde o 289 knihoven. Významnou součástí těchto výpůjček byly též CD, videokazety, CD-ROM, multimedia aj. Výpůjčky nosičů zvuku nejsou konkrétně omezeny.

Německo

Většina německých knihoven s výjimkou čtyř knihovnických institucí, které mají za úkol uchovávat knihovní fondy (konzervační a archivní fondy), půjčuje absenčně nejen knihy, ale i nosiče zvuku a audiovizuální média na dobu 4 týdnů (je možné 4 x požádat o prodloužení výpůjční doby). I v těchto knihovnách je možné, aby si uživatelé nechali zhotovit úplatně kopii např. nosičů zvuku. Část peněz jde na konto příslušné autorskoprávní společnosti – správce autorských práv.

Výpůjčky nosičů zvuku aj. v knihovnách jsou bezplatné. Jediné omezení, které platí pro tyto výpůjčky, je, že nebudou tyto dokumenty využity na veřejnosti. Je možno vypůjčovat všechny typy těchto dokumentů: nosiče zvuku, videokazety, audiovizuální dokumenty okamžitě po jejich nákupu knihovnou. Pro veřejné knihovny v Německu platí, že poplatky, které jsou určeny pro autory, vydavatele a další nositele autorských práv, jsou zahrnuty v kupní ceně těchto médií. V roce 1975 byla uzavřena smlouva mezi veřejnými knihovnami a kolektivními správci autorských práv (a také s autory a nakladateli), která umožňuje toto řešení.

Velká Británie

Využívání služeb veřejných knihoven ve Velké Británii je velmi rozšířené. O tom svědčí i samotný fakt, že v tamních knihovnách je registrováno 34,5 mil. čtenářů z celkového počtu 54,5 mil. obyvatel. Za rok 2000 bylo ve Velké Británii uživatelům půjčeno 1,437 mil. audiovizuálních materiálů.

Uživatelé knihoven si mohou zapůjčit nosiče zvuku, videokazety aj. materiály z fondů i absenčně. Výpůjčka je omezena pouze počtem najednou půjčených dokumentů a výpůjční dobou, která je u nosičů zvuku většinou vymezena dobou 1 týdně. Děti a mládež do 18 let si nemohou vypůjčit videokazety. Dospělí mají možnost výpůjčky 8 audiokazet, 8 video a 4 CD-ROM.

Ve Velké Británii věnuje autorský zákon značný prostor též veřejným knihovnám. Problematika absenčních a prezenčních výpůjček nosičů zvuku je řešena smluvní formou. Veřejné knihovny mají povoleno vypůjčování těchto materiálů na základě uzavřené smlouvy s producenty nosičů zvuku.

Irsko

Veřejné knihovny v Irsku v rámci výpůjčních služeb poskytují svým uživatelům i výpůjčky nosičů zvuku a vi-

deokazet za podmínek, které jsou stanoveny vnitřními předpisy irských knihoven.

V Irsku působí 320 veřejných knihoven, které disponují fondem 10,5 milionů jednotek ve výpůjčním fondu. Výpůjční trendy počítají mimo jiné i s rozšiřováním a budováním nových skladovacích prostor pro všechny typy fondů, včetně CD, CD-ROM, elektronických knih, multimedií. Výpůjční řady irských knihoven umožňují výpůjčky všech typů knihovních dokumentů uživatelům.

Španělsko

Také španělský autorský zákon se věnuje ve svém textu knihovnám a archivům. Stanovuje určité výjimky z ochrany autorského práva. Významné je znění čl. 37 odst. 1 – volné šíření a půjčování dokumentů ve vybraných institucích, jako jsou knihovny, muzea a fonotéky aj. instituce, kde jsou tato autorská díla výhradně určena ke studijním účelům.

Zákon č. 1/1996 z 2. dubna 1996 neomezuje půjčování některých druhů autorských děl ve španělských knihovnách. Výpůjčky jsou povoleny pro všechny druhy médií.

Španělský systém knihoven zahrnuje 51 státních knihoven fungujících v 17 španělských regionech (zemích), 171 veřejných knihoven a 3451 knihoven zřizovaných místními institucemi.

Uživatelům knihoven je zaručen volný přístup k fondu španělských knihoven. Mohou si půjčovat nejen knihy, časopisy, ale i desky, magnetofonové pásky, CD, CD-ROM a DVD.

Dokladem této skutečnosti jsou výpůjční pravidla, případně informace zveřejněné na webových stránkách španělských knihoven. Viz např. knihovna ve Valladolidu (Castilla y León) – podmínkou je vystavení čtenářského průkazu uživateli. Uživatel knihovny si najednou může vypůjčit domů 5 knih a 2 CD maximálně na dobu 3 dnů. Videodokumenty je možné užívat jak v prostoru knihovny, tak i doma. Videokazety a DVD jsou zapůjčovány opět maximálně na 3 dny.

Zvláštní ustanovení platí pro výpůjčky knih, které obsahují jako přílohu CD-ROM. Zapůjčení maximálně 5 knih s těmito přílohami je možné na 5 dní. Pozdní vrácení výpůjčky je sankcionováno.

Trendy a závěry

1. Veřejné knihovny v zemích Evropské unie umožňují vypůjčování „nových médií“ – nosičů zvuku, audiokazet, videomateriálů aj. – nejen prezenčně, což je samozřejmé, ale též i mimo budovu knihovny – absenčně.
2. Doporučení Evropské unie a UNESCO požadují, aby se knihovny neomezovaly na půjčování papírových knih a časopisů. Knihovny jsou vyzývány k tomu, aby do svých fondů a služeb zahrnuly všechny nové typy médií. Vlády jednotlivých zemí by měly vytvářet odpovídající podmínky pro rozvoj činnosti knihoven.
3. Podle dostupných informací všechny evropské státy využily pro půjčování autorských děl v knihovnách, archivech, vzdělávacích a výzkumných institucích výjimek, které umožňuje Směrnice č. 92/100 z 19. 11. 1992, o právu na pronájem a půjčování.
4. V některých zemích je situace řešena formou licenčních smluv mezi knihovnami a kolektivními správci autorských děl. V Německu je tato problematika většinou velmi jednoduše a účinně vyřešena formou jednorázového poplatku zahrnutého např. do ceny nosičů

zvuku (tato suma je určena pro nositele autorských práv – autory, vydavatele a autorskoprávní organizace).

5. Trendy jsou v řadě zemí jednoznačné – vzrůstá zastoupení nosičů zvuku, videokazet, audiovizuálních materiálů ve fondech knihoven, a také i zájem uživatelů o ně. Tím zákonitě narůstá počet jejich výpůjček, většinou umožňovaných i absenčně. Těmito službami je naplňován princip rovného přístupu občanů k informačním zdrojům bez jakékoliv diskriminace a pochopitelně i ke vzdělání.
6. Situace, do které se dostaly knihovny v České republice po schválení nového autorského zákona, nemá v celoevropském kontextu obdobu. Český autorský zákon dává kolektivním správcům do rukou absolutní moc nad tím, zda knihovny mohou či nemohou půjčovat zvukové dokumenty. V případě zvukově obrazových dokumentů zákon půjčování jednoznačně zakazuje.
7. Tyto principy omezují ústavní práva občanů České republiky v přístupu k informacím, ke vzdělávání i kulturním hodnotám a vytvářejí nerovné postavení ve vztahu k ostatním občanům zemí EU. Český autorský zákon podstatným způsobem narušuje citlivě balancovanou rovnováhu práv autorů a práv občanů na svobodný přístup k informacím. V této záležitosti (půjčování zvukových nosičů aj.) je nutné respektovat oboustranný přístup, jak z hlediska nositelů autorských práv, tak legálních uživatelů jejich autorských děl.
8. Omezení činnosti knihoven, které vyplývá z autorského zákona, bude mít z dlouhodobého hlediska podstatný vliv na vzdělávací systém a na úroveň vzdělanosti v ČR.

Ze zahraničních zdrojů vybrali, zpracovali a upravili
Vít Richter a Vincenc Streit, Národní knihovna ČR
20. 1. 2003

Poznámky:

- 1) Text byl zpracován na základě rešerše ze 17. 5. 2002 – IFLA a rešerše zpracované Jindřichem Pilařem v červnu 2002. Využit byl i fond knihovny knihovnické literatury odboru knihovnictví NK ČR, internetové zdroje především: GABRIEL – domovské stránky národních knihoven vybraných evropských zemí, různé další údaje dostupné prostřednictvím internetu – o autorském právu a výpůjčních směrnicích. Dále byly využity informace získané z domovských stránek některých městských, regionálních, univerzitních a vybraných speciálních knihoven, především z Velké Británie, Finska, Španělska a dalších evropských států zaměřené na problematiku půjčování knihovních materiálů uživatelům, s uvedenými výpůjčními podmínkami. Informace byly ověřeny dotazem v jednotlivých knihovnách. Řadu důležitých informací jsme získali od členů výboru EBLIDA.
- 2) (cca 800 veřejných knihoven – jde o 245 knihoven s 503 pobočkami a 52 mobilních knihoven)